

В.М. Явтушенко

Харківський національний університет радіоелектроніки, к. філол. н., доц. каф. українознавства

Л.В. Кузьміна

Харківський національний університет радіоелектроніки, ст. преп. каф. українознавства

МОВА ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ДРАМИ П. МИРНОГО «НЕ ВГАШАЙ ДУХУ!»)

Стаття присвячена проблемі національного відродження на українських землях і ролі української мови у процесі самоідентифікації українців. У своїй драмі «Не вгашай духу!» П. Мирний показав, що мова виступає одним з основних чинників збереження історичного зв'язку особи й народу, його генетичним кодом, втративши який, людина починає деградувати морально.

Ключові слова: національне відродження, самоідентифікація, українська мова

В.М. Явтушенко, Л.В. Кузьміна

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ УКРАИНЦЕВ (НА ПРИМЕРЕ ДРАМЫ П. МИРНОГО «НЕ ВГАШАЙ ДУХУ!»)

Статья посвящена проблеме национального возрождения на украинских землях и роли украинского языка в процессе самоидентификации украинцев. В своей драме «Не вгашай духу!» П. Мирный показал, что язык выступает одним из основных факторов сохранения исторической связи личности и народа, его генетическим кодом, потеряв который, человек начинает деградировать морально.

Ключевые слова: национальное возрождение, самоидентификация, украинский язык

V. Yavtushenko, L. Kuzmina

THE LANGUAGE AS FACILITY TO NATIONAL IDENTIFICATION UKRAINIAN (ON EXAMPLE OF THE DRAMA P. MYRNY "NOT EXTINGUISH SPIRIT!")

The Article is dedicated to problem of the national rebirth on ukrainian lands and dug the ukrainian language in process camоидентифікації ukrainian. In its drama "Not extinguish spirit!" Peace has shown that language emerges one of the main factor of the conservation history relationship person and folk, his genetic codes, lose which, person begins to degrade morally.

Key words: national rebirth, national identification, ukrainian language

Особливості української самоідентифікації стали проблематикою наукових досліджень, починаючи з XIX ст. Піонерами української етнософії можна вважати М. Костомарова [5], В. Антоновича [1], І. Нечуя-Левицького [9], Т. Рильського [10], А. Лісовського [7] та ін. Їхні дослідження оберталися навколо протиставлення українського національного характеру менталітету сусідів, у першу чергу росіян та поляків. На цей же час припадає й процес національного відродження в Україні, тісно пов'язаний з такими аспектами, як походження, мова, культурні надбання, територія проживання, державні утворення. Стосовно української ситуації, враховуючи те, що українці тривалий час не мали власної держави, часто змушені були емігрувати з рідної землі, чи не найголовнішим чинником визначення приналежності до етносу стала мова. Шанобливе ставлення до малоросійського фольклору породило українофільство, а потім – ідею державної самостійності України.

Велике значення для поширення української мови мав тогочасний театр. Загалом, український театр кінця XIX – поч. XX ст. ще в основному залишався побутовим. Але тісний зв'язок з народною культурою робив його дуже популярним. М. Грушевський так

писав про значення українського театру на межі століть: «Для широкої публіки при нестачі книжок український театр мав велике значення. Українські трупи почалися з одної, але з часом множилися, ставали все розповсюдженим явищем і не вважаючи на убогість репертуару і невисокі прикмети більшості п'єс (цензура театральна була надзвичайно сувора), вони підтримували пам'ять народного слова» [3:510]. Якщо в таких сферах, як освіта, книгодрукування, діяли заборони й обмеження на використання української мови, то театральним трупам вдавалося ці заборони обходити. Таким чином, саме на театр було покладено місію бути носієм ідей національного відродження, збереження національної мови.

Одним з перших українських літераторів, хто приділив значну увагу проблемі національної ідентифікації українців, був Панас Мирний. Навколо питання створення однієї з перших театральних аматорських труп для пропагування українських культурних надбань обертається сюжет його драматичного твору «Не вгашай духу!» (1905).

Незважаючи на те, що автор відстоював у драмі загальнодемократичні національні ідеї, друкувати п'єсу «Не вгашай духу!» до 1917 року він не наважувався. І лише у 1917 році, з проголошенням УНР, «Літературно-науковий вісник» погодився на публікацію цього твору. Але журнал досить швидко припинив виходити, тому драма так і лишилася в рукописі й за життя автора жодного разу так і не публікувалася.

Вперше п'єсу було надруковано у 1970 році в семитомному зібранні творів Панаса Мирного. Радянські дослідники творчості цього автора такі, як М. Грицай [2:164–165], В. Черкаський [12:47], Й. Куриленко [6:71] наголошували на соціальному звучанні цього твору, замовчуючи й приховуючи його національну проблематику. Натомість головна й центральна для Панаса Мирного проблема – становлення української національної свідомості, обґрунтування для української інтелігенції необхідності працювати в цьому напрямі, роль мови у процесі національної ідентифікації – оминалася, що й зумовило актуальність нашої статті.

Події, описані у драмі, відбуваються наприкінці 1870-х–на початку 1880-х рр. Це були часи реакції й заборони українського слова й театру. Назва драми «Не вгашай духу!» запозичена Панасом Мирним з Нового Заповіту, де апостол Павло закликав у посланні до фесалонікійців: «Духу не вгашайте!» [V, 19]. Цей вислів був переосмислений автором і перетворений на його звернення до українців із закликом боротися за збереження національної самототожності, відстоювання національної й людської гідності.

П'єса «Не вгашай духу!» має два смислових стрижні:

- 1) проблема національної ідентифікації і роль мови в цьому процесі;
- 2) проблема панування чужинців на українських землях;

Усі ідейні конфлікти стають предметом гарячих дискусій представників різних точок зору, різних світоглядів.

Панас Мирний розглянув проблему українського національного відродження, піднесення національної свідомості українців, формування й зміцнення їхньої національної ідентичності. В інтерпретації цієї проблеми герої п'єси розбиті на два ворогуючі табори, які з цього приводу ведуть словесні двобої.

До першого належить Петро Петрович Хмара – учитель гімназії у відставці, Харитя – дівчина, що нещодавно скінчила гімназію, Грицько Юрасенко – студент. Їм протистоять зросійщений поляк Крушельницький, який є носієм імперського світогляду, семінарист Полікарп Гуня.

Більшість дослідників українського менталітету наголошують на тому, що чи не основною ознакою українця є «антеїзм (від давнього велетня Антея, котрий був неприборканий доти, доки тримався матері-землі), що полягає в любові до рідної землі, обожненні її, у прагненні гармонійних стосунків з нею, у шануванні родини» [4:45].

Антеїзм головних героїв полягає не в пасивній любові до всього українського, а в активному прагненні служити рідному народу, змінити його долю на краще. Усі думки проукраїнськи налаштованих героїв обертаються навколо цієї ідеї. Так, для Хариті

головним є «заснувати своє життя так, щоб з його було більше користі задля краю і народу» [8:410]. Україні вона присвячує свій талант. Найбільш ефективним способом реалізувати свої наміри вона вважає заснування українського театру, створити театральну аматорську трупу, гуртувати навколо себе українців, виставами заробляти гроші й допомагати бідним. Саме через вистави Харитя збирається пропагувати українську культуру, прищеплювати зденационалізованому громадянству любов до рідного слова.

Найбільше протистояння спостерігається між Петром Петровичем і Харитею, з одного боку, та залізничним інженером Крушельницьким – з іншого. Незважаючи на приналежність до на той час бездержавної польської нації, Станіслав Крушельницький виступає представником імперського мислення, належить до російського політичного й культурного простору. Панас Мирний втілює у ньому тип людей, які внаслідок імперської політики поросійщення зреклися свого народу, асимілювалися з панівною нацією, прагнуть на кожному кроці засвідчити своє вірнопідданство, аби скористатися матеріальними благами, які воно обіцяє зрадникам.

Крушельницький не говорить іншою мовою, окрім російської, вселяючи підкреслену свою зневагу до рідного польського народу, ставиться зверхньо й принижує український народ та його мову. Він відкидає саму можливість існування української мови, на його думку українська мова «произошла от слияния польского языка с литовским. Она не имеет значения самостоятельного языка, а только одна из разновидностей славянских говоров, наречие, а не язык» [8:448]. Вагомим аргументом він вважає те, що в українській мові й справді багато полонізмів. Цей закид Петро Петрович аргументовано відкидає, доводячи, що «це як хто дивиться. Ви кажете, що конгломерат польської і литвинської мови, а руські додають, що й своєї. Якби ми були у підданстві туків, то, певне, вони казали б, що це мішаниця турецької або татарської, бо народ наш вживає чимало слів турецьких та татарських. У кожному мові, як у всякій живучій речі, є свій окоренок – грунт, є й нарости, що поналипали до нього від других мов» [8:448]. Панас Мирний показав, що Крушельницький ставиться до української мови з позиції колонізатора, носія імперської ідеї. І якщо його слова, крім великодержавних амбіцій, не мають іншого підґрунтя, то позиція Петра Петровича науково обґрунтована:

«Петро Петрович. Справжні учені-філологи – як-от Міклошич, – розбираючи „основанія” української мови, кажуть, що не „наречіє”, а язык. Що це не культурний язык – правда, хоч він був колись і языком культурним. От візьміть наші то давні письменські пам’ятники – „летописи”: їх писали люди розумні і учені. Порівняйте тепера мову наших літописців з мовою тих, що писали в північних краях, то побачите, що мова їх дуже одрізняється одна від одної.

Крушельницькій. Но они писали больше всего по-славянски.

Петро Петрович. Да, но это потому, что в то время славянский язык был орудием письменной речи, как во всех романских языках – латинский. Тем не менее вы из летописей видите, какая масса влилась в них чисто народных терминов, смотря по тому, где писались летописи: на юге или на севере. Южнорусские авторы пользовались языком украинским или малорусским, как привыкли его называть у нас; а севернорусские – великорусским» [8:448]. Таким чином, драматург опосередковано висловив власну позицію, переконливо довів, що українська мова є такою ж рівноправною мовою, як і російська, чим заперечив імперську теорію походження української мови як наріччя російської. Така позиція автора заперечувала офіційну імперську теорію й була покликана підтримати всіх носіїв української мови в нелегкий час заборон і обмежень, щоб ті «не вгашали духу».

Аналізуючи національні особливості представників різних народів, Панас Мирний також не оминув проблему панування в Україні чужинців, які, втративши зв’язок з рідною мовою, культурою, деградують морально. Сам будучи чужинцем, Крушельницький за допомогою хабара дозволяє і іншим зайдам грабувати й обдурювати український народ. Автор драми навіть не називає деяких героїв, а класифікує їх за національністю «жид»,

«руський». У розмові з Крушельницьким «руський» визнає, що ним допущено брак при будівництві моста: криво набиті сваї: «А вот насчёт набивки – это тошно – не таво... Есть грех, ребята затемяшили-то немного наискось» [8:482]. Однак хабар, принесений «руським», робить свою справу: Крушельницький таки приймає бракований міст. Так само в «жида» за хабар Крушельницький приймає недоброякісні шпали.

Тут Панас Мирний показав, що Крушельницькому та іншим чужинцям байдужа доля людей нашого краю, бо вони в ньому чужі. Адже неякісно виконана робота може привести до людських жертв, до падіння міста, втрати залізничного сполучення. Однак ставлення подібних персонажів до України й українців мало чим відрізнялося від ставлення колонізаторів до захоплених ними земель.

Будучи типовим представником тогочасної російської буржуазії, Крушельницький уміє роздавати обіцянки, загравати із співрозмовниками. Побачивши Харитю на сцені і закохавшись у неї, інженер обіцяє їй всіяку підтримку, навіть більше того, гарантує їй в разі одруження, що «если вы поступите на большую сцену... и сделаетесь знаменитой артисткой, а я... пожелаю последовать за вами, хотя бы в роли лакея вашего, то вы – не прогоните меня от себя» [8:476–477].

Панас Мирний показав, як легко красивими словами й обіцянками обдурити Харитю. Вирісши в атмосфері довіри, сама будучи чесною, Харитя також довіряє й іншим людям, вірить у щирість слів Крушельницького. Однак, звикнувши дурити й за рахунок брехні досягати своєї мети, Крушельницький так само чинить і з Харитею. Його обіцянки так і лишилися порожнім звуком. Ставши дружиною інженера, Харитя відчула духовну ворожість чоловіка. Усе, що було обіцяно їй для того, щоб отримати згоду на одруження, одразу забулося. Крушельницького дратує те, що Харитя продовжує захоплюватися театром, намагається самореалізуватися, замість того, щоб бути покірною своєму чоловікові. Сам же поляк демонструє свою моральну розбещеність, намагається фліртувати із служницею Пріською.

Жінка за українською національною традицією завжди посідала рівне з чоловіком, а то й головне місце в родині. Крушельницький же цього не розуміє й вимагає від Хариті стати в усьому слухняною домогосподаркою, оздобою хатнього затишку: «снять с глаз ту радужную повязку, какую нацепили казакофильствующие мечтатели, ищущие идеалов в умершем историческом прошлом и не хотящие считаться с действительностью» [8:490]. Для Крушельницького дійсність – це колоніальне становище України, над якою збиткуються такі, як він, чужинці. Намагання Хариті не миритися з подібним станом речей, прагнення «працювати на добро людям, на користь нашого безталанного краю» [8:477] викликають у Крушельницького лише роздратування.

Будь-який вияв української національної свідомості Крушельницький вважає злочином. За його доносом влаштовують обшук у Петра Петровича, в якого вилучають україномовні книжки.

Незважаючи на такий перебіг подій, фінал драми оптимістичний. Панас Мирний показав, що Харитя таки знайшла в собі сили й мужність кинути виклик Крушельницькому, тим самим кидаючи виклик усій тогочасній системі. Побачивши, що вона зв'язала свою долю з донощиком, людиною абсолютно чужою їй за поглядами й переконаннями, героїня вирішує залишити чоловіка й разом із Довбушем, таким самим актором, вступити до театральної трупи Кропивницького, яка почала формуватися у Єлизаветграді.

Наприкінці драми звучать слова Петра Петровича, звернені до сестри, матері Хариті: «Слава твій Хариті, слава! Вона щира дочка України. Не дала вгасити духу хатнім супокоем. Не вгашай, Харитю, духу! Не вгашай!» [8:507].

Таким чином, Панас Мирний у своїй драм доводить, що втрачаючи мову свого народу, людина значною мірою втрачає для себе і свій народ, а її народ втрачає таку людину. Втрата ріднонаціональної мови – суть денационалізації, тобто – розідентифікації особи. Втрачаючи національну гідність, така людина позбавляє основи гідність власну,

роблячи більш вразливою до негативу. Тому в денаціоналізованої людини часто, з одного боку, відсутні моральні дороговкази, а з іншого – моральні табу, що ми бачимо на прикладі польського інженера Крушельницького. І навпаки, людина, закорінена у свою землю, яка підтримує свою культуру, мову, постає значно багатшою духовно.

Перелік посилань

1. Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Антонович: [упорядн.: О. Мосійчук, В. Ульяновський] – К.: Либідь, 1995. – 814 с.
2. Грицай М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. / Грицай М. – К.: Вища школа, 1974. – 200 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – К.: Золоті ворота, 1990. – 570 с.
4. Забужко О. Українство як філософська проблема на сучасному етапі / Оксана Забужко // Слово і час. – 1992. – № 8. – С. 29–35.
5. Костомаров М. Две русские народности / [обработ. текста и ред. А. П. Ковалевой; авт. предисл. В. А. Дорошенко] / М. Костомаров – К.– Харьков: Майдан, 1991. – 72 с.
6. Куриленко Й. Драматургія Панаса Мирного / Й. Куриленко // Рад. літературознавство. – 1958. – № 14. – С. 68–73.
7. Лисовский А. О малорусском национальном типе / А. Лисовский // Киевская старина. – 1902. – № 3. – С. 13–26.
8. Мирний П. Не вгашай духу! // Зібрання творів: У 7 т. Мирний Панас – К., 1970. – Т. 6. – С. 389–511.
9. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позвах з Московщиною / Іван Нечуй-Левицький – Львів: Друк. Т-ва ім. Шевченка, 1891. – 241 с.
10. Рильський Т. К изучению украинского народного мировоззрения / Тадей Рильський // Киевская старина. – 1888. – № 11. – С. 266–306.
11. Сиваченко М. Примітки // Мирний Панас. Зібрання творів У 7 т. / М. Сиваченко – К., 1970. – Т. 6. – С. 749–797.
12. Черкаський В. Художній світ Панаса Мирного / Черкаський В – К.: Дніпро, 1989. – 351 с.